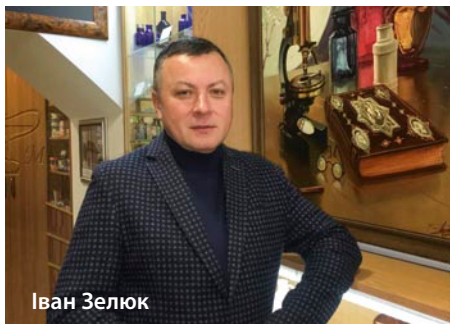

Аптека-музей у Тульчині

Іван Зелюк

КОЛИСЬ НА ПІВДНІ ПОДІЛЛЯ...

Тульчин знаходиться на півдні Поділля у межириччі Тульчинки і Сільниці. Містечко багате на цікаві архітектурні пам'ятки, проте особливою сторінкою в його історії є минуле медицини і, зокрема, аптечної справи.

Першу згадку про медицину Тульчина можна знайти у спогадах Соломона Гройсмана (чи не далекого родича нашого прем'єра?). «Я родом из Тульчина»: «Была у еврея и своя созданная в 1820 году больница, где в 8 палатах размещалось 20 коек. На ее содержание расходовалось 15% «коробочного сбора» — пожертвованый».

У середині XIX ст. у містечку було 1164 господарства, два заїжджих двори, шинок, кондитерська та аптечна лавки і багато різних крамничок місцевих євреїв-ремісників.

При лікарні діяла аптека, де виготовляли ліки для стаціонарних і амбулаторних хворих. Аптечне приміщення збереглося досі, але тепер тут працює районна стоматологічна поліклініка.

У 1892 р. для надання медичної допомоги військовим, задіяним у Турецькій війні, з Петербурга до Тульчина прибув лікар-гомеопат Герман. На той час у шпиталі перебувало близько 1000 хворих солдатів та діяло гомеопатичне відділення. Через це у Німеччині для лікування хворих закупили гомеопатичну аптеку.

У 1875–1887 рр. тульчинський Палац графа Потоцького віддали в оренду земству з пристосуванням споруди «Обержа» під військовий шпиталь на 630 ліжок, флігелі палацу — під казенну аптеку та військові казарми, оранжереї — під полкові стайні, інші будівлі — для військових. Управителем аптеки 77-го військового шпиталю в Тульчині до 1890 р. був Андрій Форбріхер.

1 лютого 1889 р. «по высочайшему» затвердженні штату сільської медичної частини в м. Тульчин відкрилася лікарня, за рік в ній пролікували 134 пацієнтів. Першим лікарем Тульчинської лікарні був призначе-

ний колезький радник Леонтій Степанович Багоцький.

У 1895 р. у Брацлавському повіті нараховувалося вісім аптек, з них дві у містечку Тульчин, по одній у містечках Брацлав, Немирів, Вороновиця, Шпиків і дві сільські — у Печері та Тростянці (такі дані були опубліковані у «Подільському Адрес-Календарі» В.К. Гульдмана, Кам.-Под., 1905 р.).

У книзі «Населені місця Подільської губернії» (Кам.-Под., 1905 р.) вказано, що у м. Тульчин функціонують сільська та єврейська лікарні, дві аптеки, чотири аптечних склади. В енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза і І.А. Єфрона (С.-Пб., 1890–1907 рр.) зазначено, що в м. Тульчин

проживають 19 208 мешканців, є п'ять православних храмів, старовинний костел, дві синагоги, одне міське і два духовних училища, чоловіче і жіноче, лікарня, військовий шпиталь, три аптеки, театр.

Аптеки належали Едуарду Торінусу, купцю М.Ш. Фуксу та купчиси Р.Х. Фукс (управитель — Яків Наумович Валик).

ІСТОРІЯ — СЕНС ІСНУВАННЯ В ПРОФЕСІЇ ФАРМАЦЕВТА

— Кожен повинен знати історію не тільки всесвітню, але й своєї країни, свого рідного краю, міста. Історія — це наше коріння і еволюція розвитку, — каже Іван Зелюк, засновник Аптеки-музею у м. Тульчин Вінницької області. — Попри немалий вік міста, історія Тульчина вивчена недосконало, тому мені хочеться дослідити її глибше.

У фармацію Іван Васильович прийшов з медицини. А з фармації — вже в історію. За спеціальністю він військовий лікар-невропатолог, навчався у Військово-медичній академії Санкт-Петербурга. П'ять років відслужив на Півночі на посаді начальника лазарету гарнізону. Після розпаду Союзу повернувся на батьківщину. Працював лікарем у селищі Кирнасівка, потім заступником головного лікаря Тульчинської районної лікарні.

ІСТОРІЯ — СЕНС ІСНУВАННЯ В ПРОФЕСІЇ ФАРМАЦЕВТА

Першу свою аптеку відкрив у селищі Кирнасівка, що за 12 км на південь від Тульчина. Коли у 2008 р. проводили реконструкцію будівлі і копали котлован під паркан, на глибині 1,5–2 м знайшли предмети аптечного обладнання — ступи, розколені товчачики до них, шпатель, осколки від штанглазів, розплавлену пляшечку і банки для мазей. Відтоді, за словами Івана Зелюка, він «захворів» на історію. Почав розпитувати місцевих старожилів, вивчав архіви і дізнався, що на тому місці справді колись була аптека. При амбулаторії для своїх працівників її відкрив наприкінці позаминулого століття пан Сабанський, власник цукрового заводу в Кирнасівці. Вдалося встановити, що обладнання з аптеки Сабанського ще з дореволюційного часу, на деяких предметах є клейма. Очевидно, аптечне начиння потрапило в Кирнасівку з Тульчина або з аптеки графа Потоцького, або з аптеки Фукса.

Першу свою аптеку відкрив у селищі Кирнасівка, що за 12 км на південь від Тульчина. Коли у 2008 р. проводили реконструкцію будівлі і копали котлован під паркан, на глибині 1,5–2 м знайшли предмети аптечного обладнання — ступи, розколені товчачики до них, шпатель, осколки від штанглазів, розплавлену пляшечку і банки для мазей. Відтоді, за словами Івана Зелюка, він «захворів» на історію. Почав розпитувати місцевих старожилів, вивчав архіви і дізнався, що на тому місці справді колись була аптека. При амбулаторії для своїх працівників її відкрив наприкінці позаминулого століття пан Сабанський, власник цукрового заводу в Кирнасівці. Вдалося встановити, що обладнання з аптеки Сабанського ще з дореволюційного часу, на деяких предметах є клейма. Очевидно, аптечне начиння потрапило в Кирнасівку з Тульчина або з аптеки графа Потоцького, або з аптеки Фукса.

Втім, Аптеку-музей Іван Зелюк вирішив створити не у Кирнасівці, а у Тульчині. Його підтримали науковці-краєзнавці Тульчина і Вінниці, тульчинський міський голова. Уро-чистості з нагоди відкриття Аптеки-музею відбулися 11 жовтня 2016 р.

Вулиця М. Леонтовича, де розташована Аптека-музей, є центральною, і будівлі на ній збереглися ще з давніх часів, у тому числі й приміщення аптечного закладу. Двоповерховим воно виглядає тільки ззовні, оскільки ще два поверхи ховаються під землею. Звідси підземелля тягнуться аж до Палацу Потоцьких і до фортеці, яка знаходилася позаду. Другий зовнішній поверх надбудували після революції, деякий час тут був гуртожиток.

Якось в одному з авторефератів кандидатської дисертації у переліку літератури Іван Васильович знайшов документ з Київського історичного архіву (фотокопію можна побачити в експозиції Аптеки-музею) — «Перечень медикаментов, выданных из аптеки Мечислава Потоцкого в 1820–1827 гг.». Туди входить сім переліків польською мовою, кому і що видавалося конкретно. Отже, цей факт доводить, що при Потоцькому у Тульчині дійсно існувала аптека. Проте, хто її відкрив — чи то перша дружина Жозефіна, чи то друга Софія, достеменно невідомо. Однак, на думку Івана Зелюка, радше це була Софія Потоцька, бо саме її підписи стоять на тогочасній медичній і фармацевтичній літературі із сімейної бібліотеки Потоцьких.

Поступово приватна колекція власника аптеки поповнювалася фотокопіями й оригіналами старих документів з Вінницького, Кам'янець-Подільського, Львівського архівів та іншими аптечними старожитностями. За рік, у 2009-му, в музеї вже налічувалося понад 200 експонатів, а на сьогодні — близько тисячі!

Кондуїтний список — своєрідна трудова книжка аптечного працівника, у музеї таких є дві. Одна з них належить випускникові Немирівської гімназії Вільгельму Варпеховському, який отримував професійні знання на базі аптек — тальнівській, уманській, двох київських. Потрібно було три роки стажу, щоб після складання іспитів отримати атестат і провадити фармацевтичну діяльність. Варпеховський здав іспити при Університеті Святого Володимира.

Поряд — диплом-оригінал, датований 1872 р., виданий Ісааку-Льву Беєру («из евреев»). Такі документи із зазначенням національності видавалися недовго — близько 3–4 років.

В окремій вітрині — добірка сигнатур, етикеток і рецептів. Найдавніша сигнатура — із Кам'янця-Подільського з «Аптеки Руденка» (1862 р.). Є одеська з відомої

«Аптеки Гаєвського», шаргородська, теплицька, копія з тульчинської аптеки Фукса 1891 р. з «Аптеки Хомського» у Кам'янці-Подільському — рецепт «для бідних» (прообраз нинішніх пільгових), сигнатура і чек з касового апарата, де вказано адресу отримувача. З львівської «Аптеки Миколаша» — етикетка на екоферол (риб'ячий жир).

У збірці музею — понад 50 різних фармацевтичних книг XIX – поч. XX ст. здебільшого польською, німецькою і російською мовами («Формулы рецептов», «Лекарственные средства», «Фармакология и рецептура», двотомна Фармакопея 1906 р., «Ручне приготування лікарських засобів»).

Що стосується аптечних «зрарядь праці» — ступ з товчачиками, то тут їх більш як 200 — металеві, порцелянові, дерев'яні, мельхіорові, різних форм і розмірів, австрійські, польські, російські з венезелем Миколи II, виготовлені на Ломоносовському фарфоровому заводі у 1916 р. Особлива гордість — ступа Яна Поратинського, власника аптеки «Під угорською короною» у Львові (1772 р.), яку Іван Зелюк купив колись на львівській барахолці.

А от найбільша товстостінна металева ступа важить майже 6 кг, а товчачик — 2,5 кг.

В експозиції музею чимало аптечного посуду цього ж періоду. Пляшечки з-під рідкого гематогену, який активно виготов-

ляли під час Другої світової війни підприємства м'ясо-молочної промисловості СРСР. Різнокольорові, виготовлені в Канаді, пляшечки з-під парфумів, рідких аптечних форм на основі вин, пляшки з литтям «Для ін'єкцій», баночки з-під мазей європейські, дореволюційні і радянського періоду. Плоска в ідеальному стані фляга, знайдена на розкопках біля Палацу Потоцького, ймовірно, використовувалася для потреб військових. Пляшку з нашатирним спиртом зі щільно притертим корком Іван Васильович привіз з Харкова, її знайшли у себе селяни, коли перекопували город.

Один з київських колекціонерів, який захоплюється рослинами, спеціально до відкриття Аптеки-музею виготовив гербарій лікарських рослин.

Аптечні терези представлені 10 експонатами. Зате важок — понад сотня різної давності, конфігурації і складу, металеві, фарфорові і навіть скляні, привезені з Європи. Є золотники, якими користувалися не тільки ювеліри, але й аптекарі.

Через те, що роботи давніх художників на «аптекарські» теми знайти складно, стіни Аптеки-музею прикрашає живопис сучасних майстрів і, зокрема, Сергія Довганя. До речі, тема однієї з картин — компіляція обкладинок журналу «Фармацевт Практик». Портрет М. Пирогова — на знак шани видатного лікаря і педагога, який у 1870 р. відкрив на Поділлі першу сільську аптеку. Оригінал дозволу на відкриття цієї аптеки знаходиться у Санкт-Петербурзі. А сестра милосердя Ольга Антонова, яка доглядала за Пироговим в останні дні його життя, була родом саме із Тульчина. Тому на почесному місці в Аптеці-музеї — оригінал сигнатури з аптеки Пирогова, виготовленої за три роки до його смерті. Її подарував Аптеці-музею провізор з Теплика Владислав Крижанівський.

Аптека-музей інтерактивна. Тут періодично з'являються тематичні експозиції, присвячені знаменним датам і подіям, проводяться екскурсії для школярів та студентів медичних і фармацевтичних навчальних закладів. На прохання науковців-краєзнавців, три місяці у Краєзнавчому музеї у Тульчині, а також в обласному краєзнавчому музеї у Вінниці працювала виставка Аптеки-музею. Певна річ, розповісти в одній статті про всі експонати Аптеки-музею неможливо. Тому приїздіть до Тульчина. Буде справді цікаво.

Аптека-музей входить у структуру фармацевтичного ПП «Ольга», що налічує чотири аптечних заклади, давно і успішно працює на регіональному фармацевтичному ринку. Але це тема вже іншої публікації.

Лариса Дедишина